

Kā nosādēta dvēsele klejodama pa Himalaju sirds karsto
un vēja pluinīto, lejup uz aizām raugošos smaiļu auksto elli,
[Cangpo] kļuva aizvien nevaldāmāka, ainava – skarbāka un
ūdens dārdoņa – draudīgāka.

Frānsiss Kingdons-Vords.

*neilgi pirms tam, kad bija spiests atteikties no
gadu ilgiem pūliņiem pirmajam pilnīgi izpētīt upi*

Cangpo aizā, Tibetā

1883. gada novembrī

Kai cik arī Cangpo mūsdienās būtu nezināma lielākajai daļai Rie-
tumu pasaules iedzīvotāju, tā tas nav bijis vienmēr. Gadsimtu
mijā – Anglijas ekspedīciju ziedu laiku beigās – moderno Viktorijas lai-
ka piedzīvojumu meklētāju aprindās par Cangpo runāja tikpat daudz
kā par Everestu. Patiesībā Cangpo aiza un baumas par tur esošo milzīgo
ūdenskritumu lika gan flegmatisku ģeogrāfu, gan Flitstrītas rakstnieku
iztēlei pacelties neticamos augstumos. «Tas būs,» vārdos izplūda
žurnāls «*Proceedings of the Royal Geographic Society*», «milzīgs atklā-
jums fluviālajā topogrāfijā.» Neizpētītajā, šaurākajā upes aizas daļā
slēpjas «brīnišķs diženums – viens no pēdējiem un, iespējams, gran-
diozākajiem dabas noslēpumiem». Visi bija tik pārliecināti par Brah-
maputras Zudušā ūdenskrituma eksistenci, ka Karaliskās ģeogrāfiskās
biedrības prezidents, sers Tomass Holdriks spēra nākamo loģisko soli.
1906. gadā viņš rakstīja par jaunu tūristu pārpilnu un izstaigātu
Tibetu, kur, iespējams, būs «plaša viesnīca tūristiem, kas iepriecinās
tos, kuriem patīk dzīve brīvā dabā – tieši pretim ūdenskritumam».

Vārgas liecības par milzu kaskādi ir atrodamas kāda Anglijas pēt-
nieka un spiega, neizglītota drēbnieka, kas mēdza piepelņoties arī kā
pavadonis, Kintupa no Sikimas atmiņās. Viņu pieņēma darbā un apmā-
cīja Anglijas valdība. Viņam bija jāizliekas par svētceļnieku un vienlai-
kus jāveic sīka, slepena pierobežas Himalaju ziemeļu reģionu ģeogrā-
fiska izpēte (vietās, kuras angļiem bija īpaši stingri aizliegts apmeklēt).
Tā bija kapteiņa Džordža Tomasa Montgomerija ideja, kurš piedalījās
Lielajā Indijas trigonometriskās izpētes projektā un kurš ievēroja, cik

indieši vienkārši varēja šķērsot robežu. Tibetā un Ķīnā briti bija politiski nevēlami, un Cangpo lejteci, Indijas Arunačalpradešas reģionu, apdzīvoja naidīgas, agresīvas ciltis. Baidoties no uzbrukumiem un atreibības, Indijas valdība rīkojās gudri un aizliedza britu pētījumus savā teritorijā. Tāpēc melno darbu parasti darīja indiešu panditi*, kas bija apmācīti Kalkutā un kuriem ar gudru ziņu bija iedotas dubultdibena kastes un grozi (tur paslēpa kompasu un sekstantu), lūgšanu dzirnaviņas ar atveramu vāciņu (tur bija piezīmes pantu formā un hieroglifos, lai pierakstītu pāreju augstumu vai izmaiņas upēs) un rožukroni, kam parasto 108 krellišu vietā bija 100, lai vieglāk izmēritu attālumus. Turpat bija paslēpti termometri, ar kuriem tika mērīts tējas ūdens vārišanās punkts, nosakot augstumu virs jūras līmeņa.

Viņu uzdevums bija vērīnīgs: vairāk nekā divarpus miljoni kvadrātkilometru Tibetā rietumu kartēs bija balti plankumi. Britu valdība, baidoties, ka ekspansīvā imperiālistiskā Krievija varētu iebrukt viņu Indijas vērtīgajos ipašumos, pētīja augsto Tibetas plakankalni no rietumiem uz austrumiem, cerot izokškerēt iespējamus iebrukumu ceļus.

Pati Cangpo nesagādāja tik daudz militāru raižu, bet ieguva aizvien pieaugošu slavu kā vienīgā vieta zemes virsū, kas spējusi pretoties Viktorijas laika Anglijas pētnieciskajai gribai. Laikā, kad kartē triumfējoši tika izpētītas un iezīmētas pārējās pasaules lielās upes, kad Everestam (kas tolaik bija nosaukts par 15. virsotni) tika piešķirts pasaules augstākā kalna tituls, Cangpo upes virziens un raksturs joprojām bija stūrgalvīgs un bieži apspriests noslēpums. Kur paliek Cangpo pēc tam, kad tā metas lejup no augstās Tibetas plakankalnes? Vai tā ir pieteka kādai no lielajām upēm Āzijas austrumos – Jandzi, Mekongai, Salvīnai vai Iravadi – vai varbūt tā plūst uz jūru caur Indiju kā Brahmaputra? Pēdējais variants bija visticamākais, bet, ja tā tiešām būtu, tad upe veido vairāk nekā trīs tūkstošus metru augstu kritumu posmā, kas nedaudz pārsniedz 150 kilometrus. Lai to pierādītu, būtu jāveic pārgājiens pa kartē neiezīmēto un šķietami neiekarojamo aizu.

19. gadsimta 60. gados un nākamajos divos gadu desmitos vairāk nekā divpadsmit panditu savstarpēji pārklājošās odisejas sāka aizpildīt tukšumus, katrai no tām uzsākoties tur, kur iepriekšējā apstājās. 1875. gadā panditu un reizē vietējo policistu Lālu apturēja netālu no

* Pagodinošs izglītota cilvēka apzīmējums Indijā.

aizas, bet viņš ziņoja Indijas Izpētes projekta vadībai, ka viņam esot teikts, ka upe plūst «uz valsti, kurā valda briti». 1878. gadā sikimiešu lama Nens Singhs un Kintups izpētīja aizu līdz Gjalai, nelielam ciematam masīvās, sniegotās Gjalaperi virsotnes pakājē. Gadu vēlāk kāds cits pandits atgriezās no trīs gadu ilga ceļojuma, un viņa novērojumi izslēdza iespēju, ka Cangpo būtu Jandzi, Salvīnas, Mekongas vai Iravadi pieteka. Lai gan vēl neviens nebija spēris kāju aptuveni simt sešdesmit kilometru garajā posmā aizas iekšienē, tā laika ģeogrāfijas mikla beidzot bija atrisināta. Cangpo ir Brahmaputra.

1880. gadā Kintupu, kam tolaik bija trīsdesmit divi gadi, kopā ar kādu mongoļu lamu nosūtīja ekspedīcijā, lai pētījumiem pieliktu punktu. Kapteinis Henrijs Hermens, Indijas Izpētes projekta atbildīgais darbinieks, izgudroja plānu. Atbilstoši tam «svētceļniekus» ambiciozi nosūtīja izpētīt pilnīgi visu aizu gar Gjalu līdz pat Asamai un Indijas robežai. Ja tomēr pa aizu tālāk nokļūt nevarēs, viņiem jānosūta ziņa Hermenam, tad jāsaģatavo pieci simti īpaši atzīmēti baļķu un jāiemet upē (katrā no tiem jāizurbj caurumiņš, kurā jāievieto tieva caurulīte ar identifikācijas zīmīti). Datumā, par kuru viņi vienotos iepriekš, Hermens izvietotu savus vīrus gar Dihangas upi Indijā, kas ir Brahmaputras lielākā pieteka, lai tie saģaidītu baļķus. Ja kāds no baļķiem atpeldētu, tas pārlicinotī pierādītu, ka Cangpo un Brahmaputra ir viena un tā pati upe.

Plāns pilnīgi izgāzās. Kintupa ceļabiedrs ne tikai nepildīja savus pienākumus, bet izrādījās arī visistākais zaglis. Viņi nebija tālu tikuši, kad viņš azartspēlēs zaudēja visu ekspedīcijas naudu, pveda sava namatēva sievu un galu galā aizbēga, pirms tam vēl paspējis pārdot nelaimīgo Kintupu verdzībā. Ticis vaļā no pirmā kunga un nodevis sevi cita, daudz iecietīgāka saimnieka ziņā, drosmīgais Kintups nepadevās. Ir grūti saprotams, kāpēc viņš juta pienākumu pabeigt pētījumu Viņas Majestātes dienestā, bet viņš turpināja cīnīties. Viņš lūdza atļauju doties svētceļojumā uz Lhasu, ko arī ieguva, un no Lhasas viņam izdevās nosūtīt ziņu Indijas Izpētes projekta vadītājam:

Kungs! Lama, kas man bija atsūtīts līdzī, pārdeva mani Djongpenam verdzībā un pats aizbēga ar valstij piederošām lietām, par kurām viņš bija atbildīgs. Tādēļ ceļojums ir izvērties neveiksmīgs; neskatoties uz to, es, Kintups, esmu saģatavoģis 500 baļķus saskaņā ar (...) kapteģina

Hermena pavēli un esmu gatavs iemest Cangpo pie Bipungas, Pemako, 50 baļķus dienā no 5. līdz 15. datumam 10. tibetiešu mēnesī, gadā, ko pēc tibetiešu kalendāra sauc par Čhuluku.

Neizmantojot izdevību Lhasā aizbēgt, Kintups atgriezās sava kunga – kāda aizas klostera priekšnieka – kalpībā, lai novestu plānu līdz galam. Pēc deviņiem mēnešiem abats deva Kintupam ne tikai atļauju doties vēl vienā svētceļojumā, bet arī brīvību. 1883. gada novembrī, norunātajā datumā Kintups devās uz alu, kur viņš bija sacirtis, sagatavojis un saglabājis pusmetru garus baļķēnus, un iemeta tos upē. Četrus gadus pēc darba uzsākšanas Kintups savu uzdevumu bija paveicis. Nelaimīgā kārtā viņa darbs izrādījās veltīgs. Zimīte tā arī nesasniedza ne kapteini Hermenu (kura sliktais veselības stāvoklis lika viņam atstāt Indiju), ne arī kādu citu Izpētes projekta darbinieku. Baļķi tā arī netika redzēti, jo nebija neviena, kas tos sagaidītu.

Kad Izpētes projekta darbinieki beidzot Kintupa stāstu pierakstīja – veselus divus gadus pēc viņa atgriešanās, tam netika pievērsta liela uzmanība, izņemot vienu. Ziņojumā Kintups aprakstīja kādu vietu Cangpo upē netālu no Pemakočunga, kur upe «krit no klints (..) no 50 metru augstuma. Krituma pakājē ir liels ezers, kur vienmēr redzama varavīksne.» Izpētes projekta darbinieki, kuru rīcībā bija skaitļi, kas uzrādīja upes straujo kritumu, uztvēra nepilnīgo aprakstu kā pierādījumu, ka Cangpo likumainajā, visnomaļākajā posmā atrodas milzīgs ūdenskritums, kas, iespējams, ir lielākais pasaulē.

Kad pulkvedis Frederiks M. Beilijs no Indijas valdības Politiskā departamenta pats uz savu roku uzņēmās doties ne visai akceptētā ekspedīcijā, lai atrastu ūdenskritumu, bija jau 1913. gads. Pa to laiku fantastiskā leģenda bija pieņēmusi milzu apmērus. Beilijs bija labi izglītotš un gudrs ceļotājs, kurš prata vairākas valodas, ieskaitot tibetiešu. Viņa plāns bija iet Kintupa pēdās. Arī viņš ceļoja «viegli» un līdzī nēma tikai vienu kompanjonu, kapteini Henriju Morshedu, uzskatot, ka maza, neapkrāvusies ekspedīcija tiks daudz tālāk un vietējie iedzīvotāji to uztvers daudz labvēlīgāk nekā parastās uzbrūkošās britu ordas. Pamatīgā sešu mēnešu ilgā ceļojuma laikā Beilijs un Morsheds iezīmēja kartē aptuveni sešsimt piecdesmit kilometru garu upes posmu (tajā skaitā kartēs iepriekš neatzīmētās sniegotās virsotnes Gjalaperi un Namčebarva), nokļūstot tikai aptuveni piecdesmit kilometrus tālāk pa

straumi uz leju nekā Kintups. Atstājuši neizpētītus tikai divdesmit kilometrus, Beilijs un Morsheds pastāstīja drūmos jaunumus naidīgi noskaņotajam Dardžilingas preses korpusam: ūdenskrituma nav. Mīts bija tā iesakņojies, un vilšanās bija tik spēcīga, ka sākumā Beiliju un Morshedu nokritizēja pat tāds pieredzējis Tibetas pētnieks kā Holdriks, kurš uzskatīja, ka viņi ar saviem secinājumiem ir pārsteigušies.

Trokšņainā sanāksmē 1914. gada jūnijā Karaliskajā ģeogrāfiskajā biedrībā Londonā Beilijs aplūsināja savus kritiķus ar pilnīgu ziņojumu, pastāstot arī to, ka atradis pašu Kintupu – ūdenskrituma mīta aizsācēju. Izrādās, ka Kintups nekad nebija apgalvojis, ka upē ir ūdenskritums. Stāsts esot nepareizi saprasts (tā kā Kintups neprata rakstīt, viņam savi novērojumi bija jādiktē). Tāpat kā Beilijs un Morsheds, arī Kintups Gjalā bija atradis nelielu upi, kas krita no 50 metrus augstas klints. Upe ieplūda mierīgā Cangpo daļā (tulkotāja «ezerā»). Tālāk pa straumi uz leju, kur upe kļuva tikai piecdesmit metrus šaura, viņš bija redzējis aptuveni desmit metrus augstas krāces. Kā Beilijs stāstīja žurnālistiem un bija apliecinājis Kintups:

– Ūdenskrituma tur nav. Ir tikai krāces vairāku kilometru garumā un vienā vietā liels lēcienš.

Tas arī bija viss. Karaliskās ģeogrāfiskās biedrības prezidents, kuru bija dziļi iespaidojis abu cītīgais pētnieciskais darbs, par spīti visam izteica tā brīža vilšanos:

Es baidos, ka mums jāatmet visas idejas par krāšņo Brahmaputras ūdenskritumu, bet tas, ka mēs zinājām un gaidījām, lai šāds ūdenskritums eksistētu, šī ideja neapšaubāmi daļēji bija mūsu iztēles auglis. Mēs esam, es domāju (..) vilušies, ka neizdevās to atrast. Tomēr es uzskatu, ka vīzija par šo svarīgo upi, kas traucas no plakankalnes uz līdzenumu cauri veselai virknei milzu krāču, kuras ieskauj gigantiskas klintis, upi, kas šad un tad izplešas tik plata un mierīga, ka ļauj tibetiešiem to saukt par ezeru; vēl neparasti stāvu kalnu ieskaitot, kuri no upes līdz debesīm tērpti rododendros un eglēs – man šķiet, ka šis skats ir tikpat vilinošs kā jebkura cita aina, ko mēs varbūt būtu ieraudzījuši, ja ūdenskritums patiesībā eksistētu.

Beilijs gandrīz noteikti būtu devies atpakaļ uz Cangpo, lai izpētītu vēl pēdējos kartē neiezīmētos kilometrus, bet pēc sešām nedēļām sākās

Pirmais pasaules karš. Tāpēc beidzamā lielā ekspedīcija tika noorganizēta tikai 1924. gadā, un to vadīja kāds cits angļis Frānsiss Kingdons-Vords – plaši pazīstams dabaszinātnieks, pētnieks un rakstnieks. Nejaušas sakritības dēļ tā sākās vienā laikā – un patiesībā tās ceļi krustojās – ar neveiksmīgo Everesta ekspedīciju, ko vadīja Džordžs Melorijš. (Protams, Melorija un viņa ceļabiedra Endrū Ērvaina pazušana augstu kalnos – iespējams, jau pēc virsotnes sasniegšanas – bija vēl viens ilgi neatklāts noslēpums. Alpinisti Melorija liķi atrada 1999. gadā, bet Ērvaina liķis tā arī netika atrasts, paturot slepenībā grupas tālāko ceļu.)

Kingdons-Vords, tāpat kā daudzi Anglijā, joprojām ticēja, ka kaut kur pēdējā neizpētītajā Cangpo posmā, līdz kuram nebija nokļuvuši Kintups un Beilijs, atrodas teiksmainais ūdenskritums. «Bija palikuši aptuveni piecdesmit kilometri, par kuriem pilnīgi nekas nebija zināms,» rakstīja Kingdons-Vords ievērojamajā piedzīvojumu stāstā «Cangpo aizas noslēpums».

Patiesi, mēs zinājām, ka pusi no šā posma, kas bija kailu klinšu sienu cieši ieskauts un pacēlās vairāku simtu metru augstumā, upes tuvumā nešķērso neviena taka. Vai bija iespējams, ka šis nezināmās aizas dzīlēs slēpjas milzīgs ūdenskritums? Tāda iespēja pastāvēja, un tas bija jautājums, uz kuru mēs grasījāmies rast atbildi. Mēs dosimies, ja būs iespējams, tieši caur aizu un izrausim šo pēdējo noslēpumu no tās sirds.

Tuvojoties aizas ieejai pie Pe, Kingdons-Vords un viņa ceļabiedrs Kaudoras grāfs (kopā ar vairākiem tibetiešu nesējiem un guru ar iesauku Valzirgs) šķērsoja apkārtni no lejas līdz augšai, no upes lejā līdz kalnu korēm augšā, citīgi pierakstīja mērījumus un vāca kalnu un subtropu floras paraugus, kas bija tik daudzveidīga, ka izraisīja sajūsmu, kas robežojās ar ekstāzi: «Mēs tuvojāmies citai augu valstij, jo te pirmo reizi ieraudzījām lielas magnolijas ar piecdesmit centimetru garām un divdesmit piecus centimetrus platām lapām. (..) Pilnā plaukumā tās droši vien izskatās brīnišķīgi!»

Cērtot taku un kāpjot klintīs, lai tiktu vēl tālāk – tālāk nekā Kintups un Beilijs –, Kingdona-Vorda zinātkārās acis aizvien biežāk pievērsās upei, kas «turpināja plūst ziemeļaustrumu virzienā, metot asus likumus un pilna niknām krācēm, kas kā izsalkušas grauzās kalnu iekšienē», viņš rakstīja, kamēr viņi turpināja pārgājienu.